

OVER DE WAARDE VAN GETALLEN

LANDELIJKE EN DRENTSE CIJFERS OVER HET SCHOOLBEZOEK IN DE p.th.f.m. boekholt

NEGENTIENDE EEUW

Dr. P.Th.F.M. Boekholt is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Nedersaksisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen.

inleiding

In de delen twaalf en dertien van de Nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden hebben Jansing en Dasberg cijfers gepubliceerd over het schoolbezoek in ons land in de jaren 1860-1914.⁽¹⁾ Als bron gebruikten zij de jaarverslagen over het onderwijs, opgenomen in de Bijlagen tot de Handelingen van de Staten-Generaal. De cijfers over het schoolbezoek hebben betrekking op het aantal kinderen tussen zes en twaalf jaar, dat wel of niet bij een school ingeschreven was. In de jaren zestig blijkt dan nog ruim twintig procent van deze kinderen geen gebruik van het schoolonderwijs te maken. Rond 1880 is er voor wat de jongens betreft een punt bereikt, waarop tot aan de Leerplichtwet van 1901 weinig daling meer optreedt (1880: 11%; 1895: 8,5%; 1900: 8%). Bij de meisjes worden aanvankelijk hogere percentages genoteerd, maar na 1880 wordt het verschil met de jongens steeds kleiner (1884: 14%; 1895: 10,5%; 1900: 10%). Toen het schoolgaan verplicht gesteld werd, was men al flink naar de leerplicht toegegroeid. De Leerplichtwet van 1901 zorgde er natuurlijk wel voor, dat nog meer kinderen bij de scholen werden ingeschreven; een verzuimpercentage van circa 5 % blijft daarna evenwel normaal.

Op de situatie met betrekking tot het schoolbezoek vóór 1860 gaan genoemde auteurs niet in, omdat, zoals ze schrijven, de gegevens in de jaarverslagen "niet altijd vergelijkbaar zijn wegens andere definities in de wet, dan wel andere uitvoeringsbepalingen bij het verzamelen van statistisch materiaal". Na 1860 pas zou er sprake zijn van "sterk verbeterd en consistent materiaal".

De geproduceerde cijfers zijn verder landelijke gemiddelden. Daarachter gaan provinciale en plaatselijke verschillen schuil, maar cijfermatige onderbouwing daarvan blijft achterwege, omdat, naar wordt meegedeeld, daarover geen informatie beschikbaar was.

Wij willen in het ondergaande nagaan, wat de waarde is van de in de AGN vermelde cijfers en met name, of dit soort gegevens voldoende is om een juiste indruk te krijgen van het probleem, waar het in de negentiende eeuw om draaide: maakte het Nederlandse kind, bij afwezigheid van een landelijke leerplichtwet wel of niet voldoende gebruik van het onderwijs.

cijfermateriaal

Welk statistisch materiaal uit de negentiende eeuw over het schoolbezoek is er en hoe kwam dit tot stand? Met het verzamelen van dergelijk materiaal op landelijk niveau wordt in feite een begin gemaakt op het moment dat in ons land een eenheidsstaat is geworden. De Agent van Nationale Opvoeding, te beschouwen als onze eerste minister van onderwijs, wilde in 1799 al gegevens hebben over het schoolbezoek. Om verantwoorde beslissingen over het schoolwezen in ons land te kunnen nemen, moest hij natuurlijk wel weten hoe een en ander er voor stond. Hij stelde een enquête op en vroeg de verschillende departementen hem onder andere in te lichten over de vraag hoeveel kinderen er gemiddeld in de laatste vijf jaren de school bezocht hadden. De antwoorden zijn bewaard gebleven en daarmee

ook de vroegste, zij het door de vraagstelling weinig exacte en door het niet steeds reageren verre van volledige landelijke cijfers over het schoolbezoek. (2) Ook in de jaren daarna wil het landsbestuur over gegevens met betrekking tot het schoolbezoek beschikken. Een van de bekendste verzamelingen uit de periode vóór 1815 is het uit 1811 daterende en door hoofdinspecteur A. van den Ende opgestelde overzicht, waarin aantallen leerlingen vermeld worden op de scholen in de verschillende departementen. Deze gegevens bieden ons al meer houvast: de cijfers hebben betrekking op één jaar en zijn bovendien gesplitst naar aantal leerlingen in de zomer, respectievelijk in de winter. (3)

Vanaf 1816 komen dan de wettelijk voorgeschreven landelijke onderwijsverslagen. Aanvankelijk komen de statistische gegevens over het schoolbezoek er nog niet in voor, of ze zijn onvolledig, maar in de loop van de jaren twintig zullen ze een vast onderdeel van het verslag gaan vormen. De gepubliceerde cijfers hebben betrekking op het aantal kinderen, dat "voor langere of kortere" tijd onderwijs in een bepaald jaar genoot. De gegevens voor deze landelijke cijfers kwamen uit de provincie en waren meestal verzameld door schoolopziemers en commissies van onderwijs. Deze legden niet steeds dezelfde maatstaf aan bij het verzamelen, zodat over de interpretatie van het materiaal moeilijkheden ontstaan konden. Thorbecke maakte daar als minister in 1850 een einde aan. Hij wilde voortaan gegevens hebben, die betrekking hadden op het werkelijk schoolbezoek op twee tijdstippen van het jaar, te weten 15 januari en 15 juli. (4)

In de loop van de jaren zestig kwam er wéér verandering. Het regeringsverslag over het schooljaar 1862-1863 bevatte niet meer het aantal leerlingen, dat op 15 januari en 15 juli in school aanwezig was, maar het aantal dat op bepaalde tijdstippen van het jaar (15 januari, 15 april, 15 juli en 15 oktober) tot de school behoorde - geen erg duidelijke definitie, zoals later blijken zal. De achtergrond van de wijziging was, dat "het werkelijk aanwezige getal (leerlingen) door eene of andere omstandigheid op een dier tijdstippen (namelijk 15 januari respectievelijk 15 juli) zeer gering zijn (kan), waaruit eene daaruit te maken gevolgtrekking onjuist zoude worden". (5) Dankzij Thorbecke kregen we in ieder geval inzicht in het werkelijke schoolbezoek, zij het op slechts twee tijdstippen in het jaar, na 1862 gaat het om ingeschrevenen. Géén telling meer van werkelijk aanwezigen, want het was, zo verklaarde de toenmalige minister uitdrukkelijk, hem niet te doen om een statistiek van het schoolverzuim, maar om een opgave van alle leerlingen die, al was het dan ongeregeld, schoolonderwijs ontvingen. (6)

Uit de opgemaakte cijfers is in elk geval wel op te maken, hoe het in de verschillende jaargetijden met de inschrijving van leerlingen stond. Niet alleen kon men daaruit te weten komen hoeveel kinderen in het topseizoen niet als scholier werden ingeschreven (het absolute schoolverzuim), maar ook bij hoeveel kinderen dat in andere tijden van het jaar het geval was. Naast een deel van de kinderen dat in het geheel niet werd ingeschreven, was er dus ook een deel dat niet op alle tijdstippen van het jaar als schoolgaand te boek stond. De gegevens over dit relatieve schoolverzuim zijn op zijn minst van even groot belang om inzicht

in de mate van het schoolbezoek te krijgen, dan de cijfers over het absolute schoolverzuim. (7) Immers, het ging er, zeker in de tweede helft van de negentiende eeuw, steeds minder om nog meer kinderen naar school te krijgen. Kinderen regelmatig van het onderwijs te laten profiteren werd van zeker zo groot belang geacht.

De statistieken van ná 1878 laten het probleem van het relatieve schoolverzuim liggen. Artikel 80 van de Schoolwet van 1878 schreef voor dat de hoofden der scholen jaarlijks een lijst moesten opmaken van op 1 januari schoolgaande kinderen van zes tot twaalf jaar. Het volgende artikel verplichtte B en W een lijst op te maken van kinderen tussen zes en twaalf jaar, die zich op 1 januari in de gemeente bevonden. Het verschil tussen deze twee lijsten leverde vervolgens inzicht in het absolute schoolverzuim, althans van zes- tot twaalfjarigen. Over het zo belangrijke relatieve schoolverzuim werden op landelijk niveau geen gegevens meer gevraagd.

Het cijfermateriaal over het schoolbezoek verbeterde in de loop van de negentiende eeuw aanzienlijk. De gegevens uit de beginjaren van de negentiende eeuw zijn ongetwijfeld minder volmaakt dan die van latere decennia. Gegevens over het absolute schoolverzuim bieden echter slechts een beperkt inzicht in de problematiek van het negentiende-eeuwse schoolbezoek. Als schoolkind ingeschreven zijn in de topdagen zegt niet alles over de mate waarin van het schoolonderwijs gebruik gemaakt werd. Zelfs als men alleen maar de landelijke beschikbare cijfers over het schoolbezoek gebruikt, zijn er momenten vóór en ná 1860 waaruit gegevens geput kunnen worden die een beter antwoord geven op de vraag naar de intensiteit van het schoolbezoek. Provinciale en plaatselijke gegevens bieden wat dat betreft nog meer informatie.

schoolgaande kinderen in drenthe

Drenthe lijdt tot op de dag van vandaag aan een minderwaardigheidscomplex. Onlangs nog gaf H.J. Prakte een boek uit over volksverhalen uit Drenthe, dat hij in de titel omschreef als "De bruid, waarom niemand danste", een aanduiding die voor het eerst door een zeventiende-eeuwer Joh. Picardt werd neergeschreven en die sindsdien eindeloos is herhaald. (8) Een andere eveneens veel geciteerde opmerking over Drenthe behelst dat deze provincie "eeuwenlang gelegen heeft aan 't voeteneind onzer natie, geminacht door elken Nederlander om zijn achterlijkheid". (9) Betichting van achterlijkheid riep in het begin van de negentiende eeuw al een reactie op van de Asser predikant en schoolopziener G. Benthem Reddingius. (10) Anderen mochten van Drenthe vinden wat ze wilden, op één zaak kon Drenthe trots zijn en daarmee liet het de andere provincies ver achter zich: het onderwijs. In Drenthe immers, aldus andere schrijvers uit diezelfde tijd, Ypey en Dermout, werd "niemand, hoe laag van geboorte en stand hij ook wezen moge, gevonden, of hij kan lezen en schrijven." En: "Men weet hoe betreurenswaardig het daarmee gesteld is geweest en nog is in vele andere gedeelten van ons vaderland". (11)

Drenthe zou deze voorsprong te danken hebben aan het toezicht van de kerkeraden, die zich in Drenthe beter van hun taak gekweten hadden dan elders. Of het daaraan en daaraan alleen gelegen heeft, moet betwijfeld worden, maar dat behoeft ons hier en nu niet bezig te houden. Van belang voor ons onderwerp is, dat al in 1819 geconcludeerd werd dat in Drenthe iedereen lezen en schrijven kon. Om het te leren moest men naar school en de gevolgtrekking lijkt dus voor de hand te liggen: het schoolverzuim moet in Drenthe al in het begin van de negentiende eeuw geen probleem meer zijn geweest. (12)

Maar bezocht in Drenthe inderdaad ieder kind de school zo goed, dat er wat dat betreft niets te wensen overbleef? "Alle kinderen naar school" had in Drenthe

een lange traditie. Al in 1630 bepaalden Ridderschap en Eigenenrden dat voor ieder kind van zeven jaar en ouder schoolgeld betaald moest worden tot aan het moment, waarop het lezen en schrijven kon en de catechismus en de geloofsbelijdenis kende. Een eeuw later werd, naast de verplichting tot schoolbetaling, ook de plicht opgelegd de school te bezoeken.

Een mooie regel en ook dikwijls aangehaald in de literatuur over het onderwijs in ons land, maar de uitvoering ervan was natuurlijk vers van twee. Gegeven nog een ander voorschrift, namelijk dat de dorpsscholen het gehele jaar open moesten zijn, zou men kunnen verwachten dat de toenmalige Drentse jeugd aan onderwijs niets tekort is gekomen.

Cijfers over schoolbezoek in de achttiende eeuw zijn er niet. Als de Agent van Nationale Opvoeding, zoals bovenvermeld, in 1799 zijn onderzoek instelt naar de toestand van het onderwijs in den lande, worden we voor het eerst met de werkelijk geconfronteerd. En dan blijkt onmiddellijk, dat de praktijk anders was dan de voorschriften zouden doen vermoeden: Drentse kinderen zaten, net als die in andere provincies, niet allemaal op school en zeker niet het gehele jaar door gedurende een aantal levensjaren. In de buurschappen, althans in die waar de boeren een onderwijzer ingehuurd hadden, was de school maar een aantal weken in de wintermaanden open. In de dorpen was het in vele gevallen niet beter: slechts van een handvol is met zekerheid vast te stellen dat er in 1799 ook in de zomermaanden les gegeven werd. Het gehele jaar schoolgaan was dus in feite bijna nergens mogelijk. Maar werd er dan, als de onderwijzer les gaf, door iedereen van het onderwijs gebruik gemaakt? Met de enquête in de hand kunnen we over het schoolbezoek slechts schattingen maken en inzicht in de werkelijkheid kunnen we eigenlijk niet krijgen. Niettemin valt er uit de gegevens wel iets te leren. Waar geen school was, kregen de kinderen geen onderwijs. Echter in de buurschappen waar wel les gegeven werd, gingen de kinderen ook bijna allemaal naar school. In een groot aantal dorpen was dat eveneens het geval, al zijn er uitzonderingen. Regel lijkt te zijn dat naarmate de plaats kleiner was de kinderen er des te eerder allemaal naar school gingen.

Uit deze eerste onderwijs-enquête wordt al duidelijk, wat men, zeker in Drenthe, in de loop van de negentiende eeuw in feite wilde: zorgen voor onderwijsmogelijkheden in die plaatsen waar het ontbrak en vooral condities scheppen om de kinderen intensiever van het onderwijs gebruik te laten maken. Niet dat kinderen in het geheel niet naar school gingen was het voornaamste punt van zorg, maar het feit dat ze te weinig op school kwamen. En dat kwam, zoals één der schoolopzieners het uitdrukte, door "de zo schadelijke gewoonte van een tijdelijke schooldienst voor eenige maanden." Dat was het hoofdbrek, althans van het Drentse schoolwezen.

Die schadelijke gewoonte moest dus veranderd worden en dat kon alleen als er onderwijzers kwamen die van de school konden. In elk geval kwam er te weinig geld binnen als de onderwijzers alleen maar schoolgeld kregen van de kinderen die ook werkelijk naar school gingen. En alle fraaie voorschriften ten spijt was dit in Drenthe, als in andere provincies, aan het einde van de achttiende eeuw gebruikelijk geworden. Het intussen verwaterde stelsel van verplichte schoolgeldbetaling voor iedereen moest dus weer in volle omvang ingevoerd worden. Slechts dan zou er immers een situatie ontstaan waarin op nog meer plaatsen scholen mogelijk werden en al bestaande scholen gedurende een langere tijd van het jaar open zouden kunnen blijven. Daarbij zouden de mensen er toe worden aangezet het schoolbezoek van hun kinderen niet tot een aantal weken in de winter te beperken; betaald worden moest er immers toch.

Zó werd in Drenthe in 1806 bij huishoudelijk schoolreglement weer de regel ingevoerd dat iedereen die

VOOR WIE IS DEZE KROON BEREID? — VOOR HEN, DIE, DOOR EEN DEUGDZAAM LEVEN,
DOOR ORDE, VLIJT, EN ZEDIGHEID, AAN NEERLANDS JEUGD EEN VOORBEELD GEVEN.

EERE-

KROON

VAN DEN

EERSTEN RANG,

Afgegeven op den 6 July 1821.

ter

VERDERE AANMOEDIGING,
geschonken

aan

Mendrik Beuker.

wegens

goede vordering in het Rekenen,

betoond in de *SCHOOL* van *M. Schenkel,*

te

Assen door den Onderwijzer

M. Schenkel.

Dorpschooltje te Lhee

kinderen had tussen vijf en twaalf jaar schoolgeld moest betalen; de welgestelden werden het hoogst aangeslagen en moesten daarmee bijdragen aan het schoolgaan van kinderen van armen en behoeftigen. Het plaatselijk bestuur stelde jaarlijks de aanslagen vast en vorderde zelf het geld in. De opbrengst werd gestort in een plaatselijk schoolfonds, waaruit de onderwijzer zijn inkomen kreeg en de schoolbehoeften werden bekostigd. (13)

Dit Drentse schoolfondssysteem leidde al spoedig tot resultaten, ook met betrekking tot het schoolbezoek, en onderwijshervormers van het begin van de negentiende eeuw waren er vol lof over. Ook in andere provincies werd gepoogd een dergelijk verplichting in te voeren. Met name tijdens de Franse inlijvingsperiode zag de hoofdinspecteur van het onderwijs Van den Ende er alle reden toe iets dergelijks landelijk in te voeren en toen dit niet lukte, afzonderlijke provincies ertoe te bewegen het Drentse voorbeeld te volgen. Succes hadden deze pogingen nauwelijks; in feite kwam Drenthe in een unieke situatie te verkeren. Terecht en met enige trots kon schoolopziener Bentham Reddingius in 1818 schrijven over het uitzonderlijk goede onderwijs in Drenthe, waar zo'n intensief gebruik van werd gemaakt.

In 1815 al was de situatie zover verbeterd, dat in elk geval alle dorpscholen het gehele jaar open waren. Ook in een aantal buurschapsscholen werd toen al des zomers onderwijs gegeven, maar in een veel groter aantal bleef het winteronderwijs gebruikelijk, of was het nog maar net ingevoerd. Wat de Drentse autoriteiten nu te doen stond was niet: bevorderen dat kinderen op enig moment van het jaar de school van binnen zagen, maar een situatie scheppen waarin kinderen geregeld naar school gingen. Wintercholen moesten dus, zodra het maar enigszins mogelijk was, worden omgezet in vaste scholen voor het hele jaar. De hele negentiende eeuw door is men daar in Drenthe mee bezig geweest. Te weinig financiële middelen zorgden ervoor dat dit een proces van lange adem werd.

Als de regering begint met het opstellen van cijfers over het - op enig moment van het jaar - bezoeken van scholen en daarbij vergelijkingen maakt tussen de

verschillende provincies, zal Drenthe steeds bovenaan op de lijst staan. Het door Drenthe geleverde materiaal was echter niet gebaseerd op tellingen, zoals dat - met alle onvolkomenheden - elders meestal het geval was. Drenthe gaf meestal de met het oog op de schoolgeldheffing geregistreerde schoolkinderen op en ging ervan uit dat die ook werkelijk de school bezochten. Hoewel het werkelijke aantal schoolbezoekers de voor de schoolgeldheffing geregistreerde aantallen niet voor de volle honderd procent dekte, is er niettemin grond om te veronderstellen dat de geregistreerden, een gering percentage uitzonderingen natuurlijk daargelaten, in elk geval in het topseizoen naar school gingen. (14) Nergens tenminste vonden wij in de jaren na 1816 enige aanduiding, noch in uitlatingen van het provinciaal bestuur, noch in die van de schoolopzieners, die toezicht op het onderwijs hielden, dat het bezoek aan de school in de wintermaanden in Drenthe tot ernstige problemen aanleiding gaf.

Getallen over schoolgaande kinderen in Drenthe zoals die in de regeringsverslagen verwerkt zijn, zeggen ons dus te weinig over het schoolbezoek. Ze geven in elk geval geen inzicht in de mate van het schoolbezoek, die de Drentse autoriteiten toen het meest bezighield en waarin ook wij het meest geïnteresseerd zijn als er cijfers over schoolbezoek en schoolverzuim gegeven worden. Het probleem van het niet geregeld schoolgaan speelde trouwens ook een grote rol in andere provincies en kreeg daar ten minste zoveel aandacht als het helemáál niet naar school gaan. Wie werkelijk iets te weten wil komen over het schoolbezoek in de negentiende eeuw moet niet alleen kijken naar aantallen schoolgaande kinderen, maar evenzeer naar aantallen geregeld schoolgaande kinderen. Aan de discussies over de leerplicht, die de gehele negentiende eeuw door zijn gevoerd en die uiteindelijk leidden tot de Leerplichtwet van 1901, lagen zowel overwegingen van te weinig en onregelmatig, als van niet naar school gaan ten grondslag.

In hun periodieke verslagen geven de schoolopzieners aan, dat het probleem van het niet geregeld naar school gaan zonder leerplicht moeilijk op te

Namen der leerlingen	De School Lhee		Leren en Vordingen	
	1 ^{ste} Term. half Jan. 1851	2 ^{de} Term. half Juni 1851 - 1851		
3 ^{de} klas. 1 ^{ste} Afd.				
Jongens				
1	Pet. Hof Bakker	Nichtgedul tlyk	Nij geregeld	Algemene vordingen
2	Hendrik Smiers	"	"	Byzonder Schryven
3	Willem Potts	"	"	Rekenen & Byb. Gesch
4	Jakob G. Krens	"	"	Vordingen zijn gering
}	Lukas Lammeyga	Nicht	ongeregeld	} zijn reeds vertrokken
	Kort Heijling	"	"	
	Jan W. K. K.	Enige dagen	Nicht	
Meisjes				
1	Antje Emmens	Nicht	geregeld	garede vordingen
2	Geziena Bakker	"	"	Rekenen
3	Leentje Peelman	ongeregeld	nij geregeld	Schryven
4	Antje Strabbing	Nicht	meinig	meinig
}	Grietje van Kamp	"	geregeld	} garede vordingen } zijn reeds vertrokken
	Terna Drenth	"	ongeregeld	
2 ^{de} Afd. Jongens				
1	Harin Wind	Nij geregeld	nij geregeld	Rekenen
2	Ubel van der Vliet	"	"	"
3	Nicker Heijer	ongeregeld	ongeregeld	" en Byb. Gesch.
4	Jakob Koops	meinig	"	Gering
	Jan Olyse	Nicht	"	Is reeds vertrokken
Meisjes				
1	Antje Bakker	geregeld	geregeld	Garede vordingen / gheugen
2	Leentje Bakker			
3	Konstje Pool			
4	Marigien Heijer			
	Marigien Teloutje			
	Lammeyga Dackhoff			
	Heilge Wollers			
	Hellegien Borma.			
	Leentje Borma			
2 ^{de} klas. 1 ^{ste} Afd.				
1	Piet Westendyke			
2	Bernat Strabbing			
3	Hendrik Strabbing			
4	Van Smiers			

Interieur van het schooltje uit Lhee. Thans in het Nederlands Openluchtmuseum.

lossen is. Hoe de toestand precies is, weet echter eigenlijk niemand. (15) Hier gaan kinderen "vrij geregeld" naar school, elders maken slechts weinig kinderen in de zomer gebruik van het onderwijs. Rond 1840 probeerde men er meer inzicht in te krijgen. Onderwijzers kregen opdracht absentielijsten bij te houden. Die moesten aan de plaatselijke autoriteiten - i.c. de predikant en de burgemeester - voorgelegd worden, omdat deze het best met gezag tegen het schoolverzuim konden optreden. Dat hielp wel iets, merkten Gedeputeerde Staten in latere jaren op, maar opgelost werd het probleem er niet mee. (16) Ook zij zagen in leerplicht de enige redding.

Reeds in 1841 lieten Gedeputeerde Staten in hun jaarlijkse verslagen weten dat het aantal schoolbezoekers in Drenthe in de winter groter was dan het aantal ingeschreven schoolplichtige kinderen, doordat ook de kleintjes naar school gingen, alsmede kinderen die ouder waren dan twaalf jaar. Dat wordt ook duidelijk in de landelijke cijfers, als minister Thorbecke in 1850 zijn wijziging aanbrengt in de manier van materiaalverzameling. De Drentse cijfers over het schoolbezoek hebben overigens niet, zoals voorgescreven, betrekking op tellingen op twee data, maar geven het gemiddeld aantal leerlingen aan dat in de maanden januari en juli de school bezocht. Ze wekken in den lande regelmatig verbazing: door de aanwezigheid van kinderen beneden en boven de geregistreeerde leeftijdsgroep was het aantal schoolkinderen in januari dikwijls hoger dan het aantal kinderen in de schoolgaande leeftijd. (17) Maar welk een omvang het schoolverzuim in de zomer aannam, werd pijnlijk duidelijk door de opgaven van juli; ondanks het feit dat juist in de zomer ook nog veel zeer kleine kinderen naar school gestuurd werden niet zozeer om het onderwijs, maar eerder omdat de ouders van de verzorging af wilden zijn, lag het aantal scholieren een stuk lager. De schoolbevolking was in de zomer een andere dan die in de winter en dat schiep ook bijzondere problemen bij het lesgeven. Door de aanwezigheid van veel kleuters en peuters in de zomer verschaffen de gegevens uit de tijd na 1850 geen uitsluitsel over het aantal kinderen dat zowel in de winter als in de zomer les kreeg. De schoolbevolking van de winter verminderen met die van de zomer geeft immers geen precieze informatie over het extra schoolverzuim in de zomer. Bovendien valt tot nu toe in het geheel niet na te gaan hoeveel jaren achtereen een kind van de school gebruik maakte.

In 1857 kwam er een einde aan de Drentse provinciale geldheffing. De zorg voor het onderwijs was, via de Gemeentewet, geheel aan de gemeente toegefallen. De heffing werd nu een plaatselijke belasting. De Schoolwet van 1857 bracht bovendien een belangrijke wijziging, die mogelijk consequenties had voor het schoolbezoek. Immers nu zou alleen maar schoolgeld gevraagd mogen worden van werkelijk schoolgaande kinderen. Of deze verandering bevorderlijk zou zijn voor het schoolbezoek betwifelden Gedeputeerde Staten al direct. Hoewel de wet hen op veel hogere kosten voor het onderwijs joeg, besloten de gemeenten niettemin de bedragen van de vroegere heffing te handhaven (18), dit om zoveel mogelijk kinderen op school te houden. Nadelig voor het schoolbezoek was verder dat nu in termijnen betaald kon worden; dit hield het grote risico in dat men kinderen gedeelten van het jaar ging thuis houden om schoolgeld uit te sparen.

Uit de opgaven tot 1861 bleek echter geen aanzienlijke vermindering van het aantal schoolbezoekers; kennelijk viel het effect mee. Niettemin gaven lagere cijfers (19) en klachten van sommige schoolopzieners wel aanleiding om te veronderstellen, dat de wijziging in de schoolgeldheffing negatieve effecten had. De enige reden tot schoolverzuim was hierin echter zeker niet gelegen en het was dan ook moeilijk na te gaan waarom precies kinderen niet naar school kwamen.

Met ingang van 1862 ging het in de statistiek niet meer om het gemiddeld aantal kinderen dat in januari

en juni de school bezocht, maar om het aantal dat op vier tijdstippen van het jaar "tot de scholen behoorde". In elk geval in Drenthe gaf de interpretatie van deze zinsnede grote moeilijkheden. Niet alle onderwijzers verstonden er hetzelfde onder en dus kwamen er uit verschillende gemeenten andersoortige aantallen, met als gevolg dat de waarde van de opgaven gering was. De ene onderwijzer zal een leerling die hij één dag in het jaar ziet wel, de ander niet tot de school laten behoren. Sommigen zullen alleen leerlingen noteren die ook regelmatig kómen. Niemand wist precies hoe in de jaren na 1862 de maatstaven bij de verschillende hoofden der school lagen. En dus, concludeerden Gedeputeerde Staten al in 1862, was het zinloos breedvoerig op de statistiek in te gaan. De cijfers worden gegeven zonder commentaar. Dat gebeurt ook in de jaren daarna, nadat in telkens iets andere bewoordingen de bezwaren zijn meegedeeld die kleven aan deze "stellig zeer ongelijk gedane tellingen", die in elk geval geen conclusies over het schoolverzuim toelieten.

Dat schoolverzuim boven water krijgen, daar gaat het in deze jaren nog steeds om. Maar de Drentse autoriteiten kwamen er weinig over te weten. De voortdurend te horen klachten over het ongeregeld schoolbezoek waren, zolang de statistiek niet veranderde, niet te controleren. Over het verzuim valt niets te zeggen, zo schreven Gedeputeerde Staten nog in 1869. Toen wilden ze er wat aan doen, door de onderwijzers daarvan aantekening te laten maken, maar het invoeren van deze maatregel verliep moeizaam. In feite kwam er weinig van terecht en bleven de Drentse autoriteiten tot 1878 maar braaf cijfers naar Den Haag sturen die over het werkelijke schoolverzuim niets zeiden. De minister had hen trouwens als antwoord op de protesten tegen de gewijzigde statistiek meegedeeld dat hij daarin niet geïnteresseerd was.

De Schoolwet van 1878 vroeg in artikel 80 van de hoofden der scholen opgave te verstrekken van de schoolgaande zes- tot twaalfjarigen naar de toestand van 1 januari. Dus niet meer, zoals in de periode 1862-1878, een overzicht van ingeschreven kinderen en ook geen cijfers meer die betrekking hadden op verscheidene tijdstippen van het jaar. De wijziging betekende een verbetering en een verslechtering tegelijk: nu zou wel duidelijk worden hoeveel kinderen op een bepaald moment naar school gingen, maar niet meer hoe de situatie het gehele jaar door was. Tot 1900 hebben de Drentse autoriteiten inderdaad een opgave verstrekt van het aantal scholieren op 1 januari. Doordat in artikel 81 van de wet de gemeenten verplicht werden voor dezelfde datum een overzicht op te maken van alle in de gemeente wonende kinderen van zes tot twaalf jaar kon dus nagegaan worden hoeveel kinderen in het geheel niet in een bepaald jaar naar school gingen. De redenen waarom ze niet gingen werden bovendien van 1892 af gepubliceerd; om de belangrijkste te noemen: voor hun twaalfde jaar van school gaan, te ver weg wonen of slechte wegen, ziekte en gebreken, niet gevaccineerd zijn, onverschilligheid der ouders, inschakeling in het arbeidsproces. Om dit soort redenen kwamen toen 10,5 % van de jongens en 12,8 % van de meisjes op 31 december 1892 niet op school, althans van de zes- tot twaalfjarigen. Uit de laatste zeven jaren vóór de Leerplichtwet zijn in Drenthe cijfers bekend van de elf-jarige kinderen in de diverse gemeenten die nooit lager onderwijs hadden genoten. In 1893 zijn dat er 64, in 1899: 76.

Eindelijk zijn dan de echte analfabeten in een stukje Nederland bekend. Veel waren het er tegen 1900 niet meer, althans in Drenthe, de provincie die "door elken Nederlander om zijn achterlijkheid geminacht werd".

evaluatie

De ACN-cijfers over het schoolbezoek in ons land in de jaren 1860-1900 zijn, zoals de auteurs meedeelden, gebaseerd op ten opzichte van de voorgaande tijd "sterk verbeterd en consistent materiaal". Wij hebben

gepoogd in het voorgaande aan te geven om wat voor soort materiaal het in de negentiende eeuw ging en hoe althans in één der provincies, namelijk Drenthe, gedacht werd over schoolbezoek en op welke manier bijgedragen werd aan de totstandkoming van dit materiaal

In de eerste helft van de negentiende eeuw blijken de gegevens nog gering te zijn, maar van de jaren twintig af worden ze regelmatig verzameld. De manier waarop in Drenthe het schoolbezoek gestimuleerd werd en de beschikbare opgaven over het gebruik van de school wekken in elk geval de indruk dat het te eniger tijd naar school gaan toen al nauwelijks een probleem meer was. Het probleem was eerder of er ook regelmatig van het onderwijs gebruik werd gemaakt, dat wil zeggen het gehele jaar door en een aantal jaren achtereen. Over dat laatste komt aan het einde van de eeuw enig materiaal beschikbaar, wat het eerste betreft al na 1850.

De statistische gegevens over de periode 1850-1862 hebben betrekking op twee tijdstippen in het jaar. Drenthe verzamelde gegevens over het gemiddeld aantal schoolkinderen in de maanden januari en juli, waarbij de juli-cijfers vooral van belang zijn doordat ze een indicatie geven over het relatieve schoolverzuim.

Voor de periode 1862-1878 zijn de door Drenthe ingeleverde gegevens niet dienstig om het schoolbezoek precies te weten te komen. Het ging hier om ingeschreven kinderen van zes tot twaalf jaar, niet om schoolbezoekers. De Drentse autoriteiten hebben jarenlang de cijfers op de voorgeschreven wijze verzameld, maar met de grootste tegenzin. Ze maakten immers niets duidelijk over het schoolverzuim, waar men juist nader over geïnformeerd wilde zijn. Maar de minister was er, naar eigen zeggen, niet in geïnteresseerd....

Na 1878 kan uit de verzamelde cijfers in elk geval weer het schoolbezoek van zes- tot twaalfjarigen in het topseizoen worden afgeleid. Over het relatieve schoolverzuim zou men dan ook graag het nodige weten, maar de voorgeschreven wijze van invulling der statistieken biedt geen aanknopingspunten. (20) In Drenthe zijn daarover nog wel gegevens voorhanden en het is interessant daartoe bijvoorbeeld te leren, dat er tegen 1900 nauwelijks twaalfjarigen meer werden gevonden die nooit op school waren geweest.

Om werkelijk iets te weten te komen over het schoolbezoek in de negentiende eeuw hoort naast de vraag: hoeveel kinderen gingen naar school de vraag te staan: welke gingen er heen en hoe lang gingen zij erheen. De cijfers, gepubliceerd in de AGN lichten ons daarover niet in. Ze zijn, ook na het midden van de negentiende eeuw, minder eenduidig dan op het eerste gezicht mag lijken en in elk geval zijn ze onvoldoende om de werkelijke situatie te achterhalen. Wie op grond daarvan percentages schoolverzuim uitrekt, zeker als er ook nog cijfers achter de komma verschijnen, suggereert meer te weten dan waargemaakt kan worden.

noten

1. J.W.G. Jansing en L. Dasberg, "Onderwijs". AGN (12) 210 vlg. (13) 129 vlg. en 361 vlg.
2. A.R.A. (Staatsbewind) 523. De Agent verzocht de diverse besturen bij brief van 11 februari 1799 om de gemeenten te gelasten de antwoorden binnen twee maanden in te zenden. Op het Agentschap werden de uitkomsten gebundeld.
3. A.R.A. (Biza vóór 1813) 999. Van den Ende aan Baron d'Alphonse, 12 april 1811 en 7 september 1811.
4. Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding voornamelijk met betrekking tot de lagere scholen in het Koninkrijk der Nederlanden (1815) 416.
5. "Verslag over de staat van het onderwijs" 1862-1863 in: Bijlagen tot de Handelingen van de Staten-

Generaal 1864-1865.

6. Verslag Gedeputeerde Staten aan Provinciale Staten van Drenthe over het jaar 1862 (in het vervolg: Verslag G.S.)
7. De gegevens over het absolute en relatieve schoolverzuim in de periode 1862-1877 zijn opgenomen in de "Statistiek van het betrekkelijk schoolverzuim in 1902 en van het volstrekt leerverzuim op 15 januari 1903". Bijdragen tot de statistiek van Nederland. 's-Gravenhage, 1904, IX-XIX.
8. H.J. Prakke (red.), Volksverhalen uit Drenthe. Of: De Bruid waarom niemand danste (Utrecht-Antwerpen, 1980)
9. Bijv. door J. Naarding, "Een Saxo-Fries Genootschap?" Saxo-Frisia 2 (1940) 49.
10. G. Benthem Reddingius, Brieven aan eenen vriend in Holland over de onlangs uitgegeven "Beschouwing van den tegenwoordigen toestand van Drenthe in gemeen-zame Brieven" door eenen inwoner dier provincie (Groningen, 1818).
11. A. Ypey en I.J. Dermout, Geschiedenis der Nederlandsch Hervormde Kerk (Breda, 1819) I, 372-373.
12. Indien niet anders aangegeven, zijn onderstaande gegevens ontleend aan mijn boek: De hervorming der scholen. Het onderwijs in Drenthe in de eerste helft van de negentiende eeuw (Assen, 1982) en aan de Verslagen van Gedeputeerde Staten over de jaren 1816-1899.
13. De invoering verliep natuurlijk niet zonder problemen. Met name het draagkrachtprincipe leverde veel moeilijkheden op, doordat ieder natuurlijk probeerde zo laag mogelijk aangeslagen te worden. In 1817 werd dit principe losgelaten: ieder moest nu eenzelfde bedrag betalen. De opbrengst van het schoolfonds werd daarmee hoger, maar de gemeenten moesten nu het verschil met 1816 overbruggen uit de algemene middelen. Pas in 1836 werd als basisjaar losgelaten. Toen werd regel dat van ieder schoolkind een bedrag van vijf cent per week gedurende achtenveertig weken in het schoolfonds gestort moest worden, hetzij via de heffing, hetzij bij armen en onvermogens, door de algemene kas.
14. Op 15 januari 1836 waren 10.253 leerlingen in de scholen ingeschreven. Dat aantal kwam overeen met 1/6 deel van de bevolking "waardoor men mag aannemen, dat niet dan zeer weinig kinderen van onderwijs blijven verstoken", aldus Gedeputeerde Staten in hun jaarverslag over 1836. Deze stelling wordt later regelmatig, ook door anderen, herhaald. Bijv. door H. Hartogh Huijs van Zouteveen, die in zijn proefschrift Bijdragen tot de Statistiek van Drenthe (Delft, 1864) 37 schrijft: "Het is eene zeldzaamheid er (= in Drenthe) iemand te vinden, die lezen noch schrijven kan". Een door hem opgenomen statistiek van de kennis van de ingelijfd bij de nationale militie over de periode 1845-1857 leert, dat van de Drentse ingelijfd 88, 79 % kon lezen en schrijven. Het landelijk gemiddelde was 73,76 %, Drenthe was koploper.
15. "Intussen", aldus Gedeputeerde Staten in hun verslag over 1841, "kan moeilijk opgegeven worden hoeveel kinderen doorgaande of tijdelijk van het onderwijs hebben gebruik gemaakt; derzelve getal is door diverse omstandigheden dikwijls in korte tijd zeer afwisselend."
16. Verslag G.S. over 1842. Er zijn van de door de onderwijzers opgestelde lijsten wel enige bewaard gebleven, bij. van een vaste bijschool uit het jaar 1851/1852.

aantal leerlingen	schoolbezoek	
	winter	zomer
52	(bijna) niet	6 28
	ongeregeld	15 13
	(vrij)geregeld	31 11

17. Zie bijv. "Verslag over de staat van het onderwijs" over 1858, 977.
18. Verhoging zal in de latere jaren niet uitblijven. Zie: Verslag G.S. over 1870.
19. De Drentse cijfers uit de jaren 1858-1861 leggen nog een ander probleem bloot, dat ook in andere jaren speelde. Ze zijn niet erg betrouwbaar. 1859 gaf zowel

vervolg op pagina 81